

פתח דבר למהדורה העברית

גדעון אבני

ההרצאות שנשא פרופ' גלן באוארסוק בירושלים בשנת 2011 השתלבו במחקריו הפוריים בעשור האחרון. מחקרים אלה עסקו ביחסים בין האימפריה הביזנטית, האימפריה הפרסית-הססנית והממלכות השבטיות של ערב, אשר קמו ונפלו בשולי שתי האימפריות הללו בשלהי העת העתיקה. מחקריו האחרונים של באוארסוק הניבו שלושה ספרי יסוד וסדרת מאמרים אשר הציבו תמרוך בולט בחקר ההיסטוריה של המזרח התיכון בתקופה סוערת זו.

ספרו של פרופ' באוארסוק המובא לפניכם בתרגומו העברי ראה אור בגרסתו האנגלית בשנת 2012, בהוצאת אוניברסיטת ברנדייס (G.W. מתמקד בתיאור המאבקים שבין האימפריה הביזנטית לאימפריה הפרסית-הססנית על השגת השליטה במזרח התיכון במאה השישית ובראשית המאה השביעית לספירה, ובהשפעתו של מאבק זה על חצי האי ערב. שני הספרים הבאים בסדרה השלימו את המבט הכולל על חלקים אלה של המזרח התיכון ערב הכיבוש הערבי והתגבשות האסלאם. ספרו השני, *The Throne of Adulis: Red Sea Wars on the Eve of Islam* (2013), עסק בעימותים בין הממלכות הנוצריות באתיופיה – ובעיקר ממלכת אקסום – לבין הממלכה היהודית בחימ'ר במאה השישית. בספר השלישי, שראה אור לאחרונה: *The Crucible of Islam* (2017), מציג באוארסוק מבט מקורי וחדשני על כור המצרף של האסלאם הקדום בלב אזורי ההתרחשות שלו בערב.

בביקורתו של פיטר בראון, חוקר חשוב של התקופה הביזנטית, על הספר השלישי של באוארסוק, בראון מציין:

הניסיון לכתוב על הרקע הערבי של הנביא מחמד, על מקור האסלאם במכה ובמדינה, ועל הכיבושים הראשונים שהביאו להיווצרותה של האימפריה הערבית (בין השנים 560-690 בקירוב), דומה לניסיון לתאר את הרגעים

ביזנטיון, אתיופיה, והממלכה היהודית בדרום ערב

גם לקיסר בקונסטנטינופול ולמלך פרס הקסנית להיות לכוחות העיקריים שהכתיבו את הפוליטיקה והדת של ערב. המפנה הזה הציב את כל שלושת השליטים בעמדות כוח והשפעה בעולם המשתנה במהירות שלתוכו נולד מוחמד.

הערבים היו ערים תמיד לקיומה של התרבות הפוליטיאסטית המסורתית, אף שזו צומצמה מאוד עקב התייחדותם של החימְרִים. באותו זמן, התאוששותן של הקהילות הנוצריות, שניצלו בזכות האתיופיים המונותאיסטים, הביאה את הפרסים להשקיע מאמצים גדולים עוד יותר באישוש הברית שלהם עם היהודים ועם השליטים הַנְסְרִידים באל־חירה. על כן, המאורעות הסוערים בערב של המאה השישית יכולים בהחלט להיקרא כור המצרף של האסלאם.

הטבח שחיסל את הנוצרים בנג'ראן בשנת 523 ערער את הסדר הישן והעמיד לפניו אתגר כביר. למרבה המזל, אנו יכולים לתארך את המאורע הזה בוודאות: מחקרים של איוונה ג'ג'דה (Gajda) והמוֹרְהִי שלה כריסטיאן רובין קבע לאחרונה, כי שנת 110 לפנה"ס היא תחילתה של התקופה הכרונולוגית ששימשה בתארוך החימְרִי, והדבר מאפשר לנו לחשב במדויק תאריכים חימְרִיים לפי הכרונולוגיה שלנו.¹⁷ נוכל אפוא לומר בבטחה, על סמך הכתובות שג'ג'דה ורובין ניתחו, כי אחרי חזרה קצרצרה של הנצרות בחסות אתיופית לחימְרִי בין השנים 520–522 לערך, היה זה השליט היהודי־המיליטנטי יוסוף שכונן שוב את היהדות, ששלטה בממלכה מאז סוף המאה הרביעית. תביעותיה הטריטוריאליות של אקסום, שאותן התחיל עזאנה להציג בערך בזמן שבו הגיעה היהדות לחימְרִי, נעשו בוטות יותר ויותר ככל שהמונרכיה נעשתה נוצרית יותר.

הַנְגּוּס החזק, שאימץ לעצמו את השם התנ"כי פֶּלֶב, מתגלה בכתובות שלו כטוען הן לתביעתה הטריטוריאלית של אתיופיה בחצי האי ערב והן, באותה מידה, ליומרתה לייצג את בית דוד מתוקף היותה נצר לצאצאי שלמה – שושלת מהוללת בספר הלאומי של אתיופיה, "קְבֶרְהִי נְגַאסְט" ("תפארת מלכים").¹⁸ כאשר שב יוסוף וכונן את השלטון היהודי בחימְרִי, בשנת 522 לערך, היה כבר פֶּלֶב בעמדת פלישה לשם – למעשה, בפעם השנייה. שתי שנות השלטון הנוצרי, שאותו הצליח יוסוף לחסל, מתועדות בכתובות; ואם לשפוט לפי רמז הנמצא ב"ספר החימְרִים" הסורי, הן היו כנראה תוצאה של פלישה אתיופית קודמת כלשהי.¹⁹

הידע שלנו על אודות המערכה התוקפנית שניהל יוסוף נגד הנוצרים בממלכתו מבוסס על אוסף סבוך של טקסטים הקשורים זה לזה, שהטבח בנג'ראן הוא הנושא העיקרי בהם. טקסטים אלה כוללים, בראש ובראשונה, את הדיווח ההגיוגרפי היווני על המרטריות של חֶרִית (ביוונית: אָרְתַּאס הקדוש) בנג'ראן, ומכתב נורא שכתב בסורית כומר מונופיזיטי בשם סימאון מבית אַרְשַׁאם שלייד סלאוקיה שעל החידקל, בשטח פרס.²⁰ אין כמעט ספק שהטקסט היווני מתבסס במידה רבה מאוד על מכתבו של סימאון, ושניהם הועלו על הכתב זמן לא רב אחרי המאורעות שהם מתארים. גרסה מקוצרת של מכתבו של סימאון שולבה לאחר מכן בחיבורים כנסייתיים סוריים אחרים.

בשנת 1971 פרסם ערפאן שאהיד (Shahid) מכתב נוסף העוסק בטבח נג'ראן, וטען שגם אותו כתב סימאון מבית ארשאם; אבל ניתוח סגנוני של שני המכתבים, שביצע לאחרונה דייוויד טיילור מאוקספורד, מראה בבירור כי את המכתב השני כתב מישהו אחר, וכי ערכו ההיסטורי קטן בהרבה.²¹ טיילור עומד על כך שבגלל המגמתיות הברורה שבהם, שני המכתבים אינם יכולים להיחשב מסמכים היסטוריים מובהקים. המכתב הראשון אמנם עתיר פרטים שנראים אמיתיים, ואפשר לאמת חלקית את הפרטים האלה באמצעות השוואה לחיבור הסורי "ספר החימָרִים"; אך אין בכך הוכחה להנחתו של שאהיד כי סימאון היה המחבר.

הטקסטים האלה מראים כי יוסוף ניסה לחסל את הקהילות הנוצריות בממלכתו, הן באמצעות השמדתן הפיזית הן בניסיון לייחד אותן בכפייה, וריכוז את מאמציו באוכלוסייה הנוצרית הגדולה שבנג'ראן. הוא עצמו דיווח בפרוטרוט על הרדיפות שבוצעו בפקודתו במכתב ששלח לוועידה שהתקיימה ברמֶלָה שמדרום-מזרח למחנה הנְסֶרִידי באל-חִיֶרָה, בחסותו של השיח' אל-מונדֶהִיר (אָלְמוֹנְדַארוֹס ביוונית).

אל-מונדֶהִיר כינס את הוועידה הזאת בתמיכת נציגו של בעל בריתו, מלך פרס, ובהשתתפותו. גם הקיסר הביזנטי יוסטינוס שלח לוועידה זו נציג; שמו היה אָבְרָמוֹס, כפי שאנו למדים מדיווח על משלחת אחרת, שכתב בנו של אותו אברמוס, נונוסוס.²² מי שנכח בשיחות, וככל הנראה רשם בקפידה הערות, היה סימאון מבית ארשאם. את הדברים שנאמרו שם הוא מסר במכתב לאב המנזר בגאבולָה שבטריטוריה הג'אפְּנִידיית בסוריה, שנקרא גם הוא בשם סימאון.

ביזנטיון, אתיופיה, והממלכה היהודית בדרום ערב

זו הייתה מן הסתם סְצֵנָה מוזרה, שקשה לדמיין אותה. הכנס ברמלה זימן יחד אינטרסים פרסיים וביזנטיים, תחת פטרונותו של בן חסות פרסי, ושימש במה להקראת מכתב שמלך חימֵר תיאר בו בגאווה ובפרטים מחרידים את הסבל שהוא גורם לנוצרים בנג'ראן. השליח שקרא את המכתב נטל לעצמו זכות להוסיף לו תיאורי זוועות משלו, ובמכתב עצמו נכללו ציטוטים מתוך דברים מלאי להט שנשאו כמה מן המרטירים עצמם כשהצהירו על אמונתם.

מדוע בחר יוסוף להתפאר במעשיו הרצחניים בפני נציגי ביזנטיון ופרס, ובנוכחותו של נוצרי אנרגטי וקולני? אין לנו אלא להציע לכך השערה. האם עלינו להאמין באמת שיוסוף סיפק למרטירים במה בוועידת רמלה, ולו בעקיפין? הפרסים העניקו את תמיכתם ליהודים בערב וגם לשיח' אל-מונדהיר, שאירח את הכנס. ייתכן כי יוסוף ביקש את אישור הפרסים להשמיד את הנוצרים החימֵרים, ויחד עם זאת לקבל את הגנתם מפני פעולות תגמול מצד מעצמות נוצריות כמו ביזנטיון ואתיופיה. במקרה של ביזנטיון היה יוסוף יכול להסיר דאגה מלבו בעת ההיא, משום שהחצר הכלקדונית לא גילתה עניין רב בשליחת סיוע צבאי למונופיזיטים שמעבר לים (אם כי לא הייתה לה שום התנגדות להתערבות כזאת מצד אחרים, בייחוד אתיופים).

הנרטיב העקוב מדם של המלך היה כה חי ופרובוקטיבי עד כי סימאון מבית ארשאם מצא לנכון להרים קול זעקה בין המונופיזיטים של המזרח הקרוב. הוא רצה שהדיווח שלו על מה ששמע יופץ באתיופיה, באנטיוכיה, בטרסוס, באַדְסָה ובקיסריה הקפדוקית. אקטיביזם כזה מתאים מאוד למה שידוע לנו על אודות האיש, שיוחנן מאַפְסוס כתב עליו: "סימאון יצוץ פתאום ויהיה נוכח שם, כאילו אלוהים הכין אותו וכאילו הארץ הקיאה אותו, כי מעוצמת קנאותו ולהט רצונו הוא לא ינוח ולא ישקוט במקום אחד". קשה לדעת מה עמד ברקע השתתפותו בוועידת רמלה, אך נוכחותו שם הלמה ללא ספק את אישיותו.

השאיפה המושרשת עמוק של כָּלֵב להשיב את השלטון האתיופי בערב על כנו לא נעלמה מעיני הקיסר יוסטינוס בתקופת הטבח בנג'ראן, וגם לא מעיני יורשו הגדול, יוסטיניאנוס. שכנוע האתיופים להתגייס לפעולה נחשב לאינטרס של ביזנטיון, גם במחיר התעלמות מהמונופיזיטיות שלהם. לאתיופים היה, כפי שראינו, עבר של פלישה וכיבוש, ופנייתו של יוסוף